

تحلیل انتقادی کتاب نظریه های روابط بین الملل

اسکات برچیل، آندرو لینکلتر و دیگران^۱

محمد رضا اقارب پرست^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۸/۶

چکیده

کتاب نظریه های روابط بین الملل نوشته اسکات برچیل، آندرو لینکلتر و دیگران کتابی است که به بررسی و تحلیل نظریات روابط بین الملل و تقسیم بندی این نظریات پرداخته است. این کتاب در دوازده فصل تلاش می کند تا به تبیین نظریات روابط بین الملل چهارچوبی نظری را برای تجزیه و تحلیل روابط بین بازیگران در عرصه بین المللی ارائه کند. نویسندگان در این کتاب ارزشمند تنها یک صفحه را به مباحث روش شناسی اختصاص داده اند که حال آنکه با توجه به اهمیت مباحث روش شناسی و به طور خاص تاثیرات رفتارگرایی در تحولات نظری این حوزه به ویژه مکتب نواقعگرایی به عنوان جریان اصلی روابط بین الملل ضروری به نظر می رسد. اما نظم منطقی و انسجام مطالب، جامعیت اثر و پوشش کامل نظریات مطرح در روابط بین الملل، و تبیین مفصل مباحث نظریه سبز، جامعه شناسی تاریخی، و نظریه سیاسی بین المللی (اخلاق بین الملل) این کتاب را به اثری ارزشمند برای مطالعه و درک نظریات روابط بین الملل تبدیل کرده است.

واژه های کلیدی: نظریه، روابط بین الملل، اثبات گرایی، پسااثباتگرایی، دولت

۱. Scott Burchill, Andrew Linklater, and others, "Theories of International Relations", New York:

۲. استادیار گروه روابط بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، ایران aghareb@iaush.ac.ir

مقدمه

رویدادهای متنوع و گسترده در جهان از یک سو و تاثیر آنها بر زندگی افراد بشر از سوی دیگر به علم روابط بین الملل به معنای خاص و علوم سیاسی به معنای عام اهمیتی مضاعف داده است؛ پیچیدگی های روابط بین الملل بدون چارچوب های فکری و تئوری های نظری قابل درک نیست از این رو درک نظریات روابط بین الملل برای پژوهشگران این حوزه الزامی است. تئوری روابط بین‌الملل به مطالعه نظری موضوعات این حوزه گفته می‌شود؛ که به دنبال آن است تا چهارچوبی نظری را برای تجزیه و تحلیل روابط بین بازیگران در عرصه بین المللی ارائه کند.

تعدد نظریات و وجود مناظره های مختلف در این حوزه مطالعه و درک نظریات را برای دانشجویان و علاقمندان به مطالعه مباحث نظری در روابط بین الملل دشوار می کند از این رو تا کنون کتب متعددی در رابطه با نظریات روابط بین الملل به چاپ رسیده و هر یک تلاش کرده اند تا با ارائه تقسیم بندی های منطقی حتی المقدور به تفکیک نظریات و تقسیم بندی نظریه پردازان این حوزه بپردازند و از این طریق درک مباحث نظری را برای مخاطبان خود آسان تر کنند. (Snyder, ۲۰۰۴: ۵۲-۵۳)

این مقاله تلاش می کند تا از طریق بررسی و تحلیل انتقادی کتاب نظریات روابط بین الملل نوشته اسکات برچیل و دیگران پیچیدگی های تبیین نظریات روابط بین الملل را آشکار سازد. بی تردید نیم نگاهی به اسامی نویسندگان فصول که اکثرا در ضمیره بزرگان و سردمداران یکی از مکاتب نظری روابط بین الملل در عصر حاضر هستند سختی نقد این کتاب را آشکار می سازد اما نگارنده تلاش می کند تا با بررسی کتاب، تحلیل مباحث آن، و مقایسه آن با سایر کتب مشابه نقاط قوت و ضعف آن را آشکار سازد.

معرفی اثر و مؤلف

کتاب نظریه‌های روابط بین‌الملل نوشته اسکات برچیل، آندرو لینکلتر^۱ و دیگران کتابی است که به بررسی و تحلیل نظریات روابط بین‌الملل و تقسیم‌بندی این نظریات پرداخته است. که تا کنون پنج ویراست از این کتاب به انگلیسی انتشار یافته و ویراست سوم این اثر نیز توسط حمیرا مشیرزاده و روح‌الله طالبی آرانی به فارسی برگردانده شده و توسط انتشارات میزان در سال ۱۳۹۱ به چاپ رسیده و ویراست چهارم آن توسط سجاد حیدری فرد به فارسی برگردانده شده و توسط انتشارات جهاد دانشگاهی در ۴۲۴ صفحه و در سال ۱۳۹۲ به چاپ رسیده است. انتشارات پالگریو^۲، ناشر انگلیسی اثر ادعا می‌کند که این کتاب یکی از مهمترین آثار این حوزه است که به صورت گسترده در دانشگاه‌های مختلف جهان تدریس می‌شود و ویراست پنجم این اثر که در ماه می ۲۰۱۳ به چاپ رسیده موضوعات نوین در عرصه روابط بین‌الملل و تحولات مربوط به بهار عربی (بیداری اسلامی) را نیز لحاظ کرده است (<http://www.palgrave.com>).

اسکات برچیل استادیار روابط بین‌الملل دانشگاه دیکین است که آثار متعددی در حوزه روابط بین‌الملل به چاپ رسانده است و آندرو لینکلتر استاد روابط بین‌الملل دانشگاه ابریستویت است که از متفکران اصلی مکتب انتقادی و یکی از ۵۰ متفکر برجسته روابط بین‌الملل به شمار می‌آید (Martin Griffith, ۲۰۰۸:۲۰۱). سایر نویسندگان نیز از اساتید و متفکران برجسته در حوزه روابط بین‌الملل هستند که هر یک نماینده یک مکتب فکری بوده و بر اساس گرایش‌های نظری خود نگارش فصول این کتاب را بر عهده گرفته‌اند. به عنوان مثال تری ناردین^۳ که بی‌تردید پس از جان راولز^۴ مشهورترین متفکر مکتب

۱. Scott Burchill and Andrew Linklater

۲. Palgrave Macmillan

۳. Terry Nardin

۴. John Rawls

اخلاق بین‌المللی (نظریه سیاسی بین‌المللی) به حساب می‌آید نگارش فصل دوازدهم با همین عنوان را بر عهده داشته است.

کتاب در دوازده فصل تنظیم شده است. فصل اول با عنوان "مقدمه" به قلم اسکات برچیل و آندرو لینکلتر با بحث درباره ماهیت نظریه شروع شده و در ادامه مباحثی چون گستردگی و درک نظریات روابط بین‌الملل، تفاوت نظریات، روش‌شناسی در روابط بین‌الملل و ارزیابی نظریات اختصاص یافته است. فصل دوم با عنوان "واقع‌گرایی" نوشته جک دانلی به بررسی نظریات واقع‌گرایی کلاسیک و نوواقع‌گرایی پرداخته است. نویسندگان این فصل به بررسی ساختارهای فکری نظریه واقع‌گرایی پرداخته و درباره نقد جدی متفکران نوواقع‌گرا به رویکردهای لیبرال و رادیکال در روابط بین‌الملل می‌پردازد. فصل سوم با عنوان "لیبرالیسم" به قلم اسکات برچیل تحول سنت لیبرال را به بحث می‌گذارد. تحول نظریه لیبرالیسم از لیبرالیسم اقتصادی قرن نوزدهم به لیبرالیسم معاصر و مباحث نوین این مکتب در باب حقوق بشر و همکاری در سطح بین‌الملل از مباحث مطرح شده در این فصل است.

فصل چهارم و پنجم به قلم اندرو لینکلتر مکتب انگلیسی و مارکسیسم را مورد بررسی قرار داده است. در فصل چهارم نویسنده به "مکتب انگلیسی" به عنوان راه‌میانه یا راه سوم بین بدبینی واقع‌گرایانه و آرمان‌گرایی در لیبرالیسم توجه کرده و نظریات وایت، وینست و بول را به تفصیل مورد بررسی قرار داده است. در فصل پنجم با عنوان "مارکس و مارکسیسم" نیز ضمن بررسی نظریه مارکسیسم به نقدهای وارد شده از سوی متفکران مکتب واقع‌گرایی و مکتب انگلیسی به این نظریه می‌پردازد. نویسندگان در ادامه به بررسی جایگاه و سهم مارکسیسم در روابط بین‌الملل پرداخته است.

اندرو لینکلتر در فصل ششم با عنوان "جامعه‌شناسی تاریخی" توضیح می‌دهد که چگونه جریانهای مهم جامعه‌شناسی تاریخی، نفوذ در مباحث نظری روابط بین‌الملل را

آغاز کرده اند. جامعه شناسی تاریخی به تشخیص الگوها و روندهای تغییر در درازمدت می پردازد. تکامل نظام دولتها، گسترش سرمایه داری، و تغییر ماهیت اجتماعات سیاسی از مسائلی است که در این فصل مورد بحث قرار گرفته است.

فصل هفتم با عنوان "نظریه انتقادی" و فصل هشتم با عنوان "پساساختارگرایی" به قلم ریچارد دیوتارک نوشته شده است. در فصل هفتم دیوتارک اهداف اصلی نظریه انتقادی و تاثیرش بر نظریه پردازانی چون اشلی، بوث، و کاکس را که از ایده رهایی که درونمایه اصلی نظریه انتقادی است مورد بررسی قرار می دهد. در فصل هشتم نیز دیوتارک با بررسی آثار متفکرانی چون دریدا، فوکو، و لیوتار چرخش پساساختارگرایی در علوم اجتماعی را مورد بررسی قرار می دهد.

در فصل نهم کریستین اسمیت نظریه "سازه انگاری" را مورد بررسی قرار داده است. تفکرات الکساندر ونت در تاثیر باورها و عقاید بر شکل گیری رفتار بازیگران و تاکید بر بین الاذهانی بودن موضوعاتی چون آنارشی در این فصل مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دهم با عنوان "فمینیسم" ژاک ترو به بررسی این بنیان های این نظریه و تاثیرات آن در روابط بین الملل پرداخته است. نویسنده فصل از تکرر و تنوع دیدگاههای فمینیستی و تفاوت رویکردهای مختلف در این مکتب سخن می گوید. از این منظر فمینیست ها گروهی با گرایشات مارکسیستی، گروهی با گرایشات فرامدرن، و گروهی نیز با گرایشات لیبرال به مساله زن و جایگاه آن در روابط بین الملل پرداخته اند.

در فصل یازدهم با عنوان "نظریه سبز" متیو پترسون تحولات تفکر سیاسی سبز را مورد بررسی قرار داده است. با توجه به مشکلات زیست محیطی که جهان را تهدید می کند موضوعاتی چون رژیمهای بین المللی در خصوص محیط زیست، مسئولیت های

اخلاقی در خصوص بشریت و نسلهای آینده، و تاثیرات منفی رشد افسار گسیخته سرمایه داری و رشد صنعتی از جمله موضوعات مطرح شده در این فصل است. و در نهایت فصل دوازدهم با عنوان "نظریه سیاسی بین‌المللی" به بررسی بنیان اخلاقی، فلسفی و سیاسی مسائلی مهم روابط بین‌الملل از جمله پیش‌فرضهای اساسی بحث عدالت جهانی، بحثهای مربوط به جنگ عادلانه، و مداخله بشردوستانه را مورد بررسی قرار می‌دهد.

بررسی شکلی کتاب

کتاب نظریه‌های روابط بین‌الملل از طرح جلد مناسب و کیفیت چاپ بسیار خوبی به‌رمنند است و قواعد عمومی نگارش و ویرایش تخصصی در این اثر تقریباً خوب رعایت شده است. اما دو ایراد عمده در ترجمه‌هایی که در ویرایشهای سوم و چهارم این اثر که به فارسی ترجمه شده وجود دارد: اول اینکه ترجمه این آثار با مشکلاتی مواجه است و جملات طولانی متن اصلی به جملات کوتاه فارسی شکسته نشده و همان قالب بندی طولانی به فارسی برگردان شده که باعث پیچیدگی هر چه بیشتر متن شده است. دوم اینکه به طور مثال در ترجمه سجاد حیدری فرد انتشارات سمت بسیاری از کلمات دو تکه ای را که باید به صورت جدا بیاید سر هم نوشته است. به عنوان مثال کلمه پیش فرض را به صورت سرهم یعنی "پیشفرض" نوشته است. در قواعد نگارش هنگامی کلمات دو حرفی الزاما باید سرهم نوشته شود که واژه ای که از ترکیب دو کلمه ایجاد می‌شود بار مفهومی جدید یا مضاعف نسبت به دو واژه قبلی داشته باشد. مانند رهبر که ترکیب دو کلمه ره و بر است. مورد دیگر جمع بستن کلمات غیر مانوس با "ها" به صورت سرهم است مثلاً "کنوانسیونهای..." در صفحه صد و سی سه یا "لیبرالهای.." در صفحه نوزده که این بر

اساس دستور خط فرهنگستان زبان و ادب فارسی غلط است (حداد عادل و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۳).

بررسی محتوایی کتاب

در خصوص نقد محتوایی کتاب، نخست باید بر این نکته تاکید شود که نظم منطقی و انسجام مطالب در کل اثر مثال زدنی است. شاید به جرات بتوان گفت که بعد از کتاب "جهانی شدن سیاست"، کتابی در حوزه نظریات روابط بین‌الملل را نمی‌توان یافت که انسجام مطالب در آن با کتاب حاضر رقابت کند. چینش مطالب و تنظیم فصول هوشمندانه بوده و از این نظر مخاطب علاقمند را کاملاً راضی می‌کند. شروع کتاب با یک مقدمه قوی از نویسندگان با یک بحث عالی درباره ماهیت نظریه همراه شده و پس از آن نظریات روابط بین‌الملل از قدیمی‌ترین نظریات اثبات‌گرایانه یعنی واقع‌گرایی و لیبرالیسم آغاز شده است. ظهور نظریات پسا اثبات‌گرایانه و تبیین دیدگاه‌های مختلف نیز بر اساس یک نظم منطقی صورت گرفته است.

جامعیت اثر و پوشش کامل نظریات مطرح در روابط بین‌الملل از نقاط قوت دیگر اثر این اثر است. نظر به اینکه کتاب‌های متعددی چون "نظریات متعارض در روابط بین‌الملل"، "درآمدی بر روابط بین‌الملل"، "تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل"، "روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و رویکردها"، و "جهانی شدن سیاست" و غیره در خصوص نظریات روابط بین‌الملل به فارسی تالیف یا ترجمه و در دانشگاه‌های کشور به عنوان منبع درسی معرفی شده است می‌توان ادبیات این حوزه را در کشور غنی دانست. اما ضعفی که در اکثر این کتابها به چشم می‌خورد فقدان بحثی جامع در باب ماهیت نظریه و بنیان‌های فلسفی روابط بین‌الملل بوده است. کتاب نظریه‌های روابط بین‌الملل با مطرح کردن این مباحث

در ابتدای کتاب ذهن مخاطب را برای فهم و درک عمیق نظریات روابط بین الملل آماده می‌سازد که این در نوع خود قابل تحسین است.

نکته دیگر تبیین مفصل مباحث نظریه سبز، جامعه‌شناسی تاریخی، و نظریه سیاسی بین‌المللی (اخلاق بین‌الملل) است که دو مورد اخیر را در کمتر کتاب فارسی بتوان یافت. با توجه به اینکه مباحث مرتبط با این نظریات چون اعتراضات جهانی به آلودگی هوا و رژیم‌های بین‌المللی حفظ محیط زیست، یا جایگاه اخلاق در روابط بین‌الملل و اخلاقی بودن مباحثی چون جنگ عادلانه و حملات بشر دوستانه مدتهاست که در مقالات و برخی از کتب مطرح می‌شود اما جای مباحث نظری آن در کتب حوزه نظریات روابط بین‌الملل خالی است. این کتاب با مطرح کردن این مباحث به صورت مفصل و به قلم متفکران برجسته این ضعف را جبران کرده و به غنای ادبیات این حوزه خدمت کرده است.

در فصل اول در خصوص چگونگی و چرایی شکل‌گیری یک نظریه نویسندگان دو دیدگاه را تشریح می‌کنند. دیدگاه اول نظریات تبیینی را در روابط بین‌الملل هستند و دیدگاه دیگر نظریه را به عنوان تکوین‌کننده واقعیت در نظری می‌گیرند. نویسندگان با استناد به نظرات هدلی بول هر دو این دیدگاه‌های تکوینی و تبیینی ضروری می‌دانند. اما به نظر می‌رسد که نویسندگان دیدگاه سومی در این خصوص را نادیده گرفته‌اند. با مطرح شدن نظریات پساساختار گرایانه در روابط بین‌الملل این دیدگاه مطرح گردید که نظریه در بستر تفکرات سوژه شکل می‌گیرد. از این رو پیش‌زمینه‌های روانشناختی نظریه پردازان و تحولات اجتماعی جامعه مبنای شکل‌گیری یک نظریه تاثیر اساسی دارد. در حقیقت این پیش‌زمینه‌ها به قول هالستی "به مانند عینکی برداشت نظریه پردازان از روابط بین‌الملل را تحت تاثیر قرار می‌دهند." (Ralston, ۲۰۱۳: ۱۸۸)

با این تلقی از نظریه تعاریف سنتی از آرمانگرایی در نظریه پردازی روابط بین‌الملل به زیر سوال می‌رود. این بدان معنی است که نظریه پردازی در این دیدگاه در قالب تبیین

وضعیت آرمانی از منظر نظریه پرداز تصویر می‌شود. به قول ریچارد تاک^۱ در مقدمه کتاب لویاتان "هابز تلاش می‌کند تا آرمان شهری را تصویر کند که در آن مردم از ترس رهایی یافته‌اند". (Hobbes, ۱۹۹۶: xxvi)

از این منظر ستایش دولت در نظریه هابز را می‌توان معلول ویژگی‌های روانشناختی و نفرت شدید وی از وضعیت آشوب زده انگلستان در قرن شانزدهم و ناتوانی و ضعف دولت در آن دوران دانست. از این رو مغفول ماندن این دیدگاه در نظریه پردازی از دید نویسندگان این اثر، با توجه به اهمیت آن، نوعی ضعف به حساب می‌آید.

ضعف دیگر اثر بی‌توجهی به مناظره دوم در روابط بین‌الملل و تأثیرات جدی مباحث روش‌شناسی در مطالعه نظریات روابط بین‌الملل است. نویسندگان در این کتاب ارزشمند تنها یک صفحه را به مباحث روش‌شناسی اختصاص داده‌اند که حال آنکه با توجه به اهمیت مباحث روش‌شناسی و به طور خاص تأثیرات رفتارگرایی در تحولات نظری این حوزه و به طور خاص مکتب نواقع‌گرایی به عنوان جریان اصلی روابط بین‌الملل ضروری به نظر می‌رسد.

تفاوت در روش‌شناسی بین سنت‌گرایی، رفتارگرایی، و پساررفتارگرایی بی‌تردید برای درک نظریات روابط بین‌الملل و شناخت بهتر رویکرد نظریه پردازان این حوزه ضروریست. در شیوه‌ی سنت‌گرایی، موضوعات خاص در روابط بین‌الملل، گزینش شده و اطلاعات در مورد آنها بطور مشروح و تفصیلی جمع‌آوری می‌گردد. آنگاه تجزیه و تحلیل منطقی برای پدیده‌ها از جهت علتها و نتایج و پیامدها ارائه می‌شود. در این روش، اعتقاد به قواعد عام و قوانین کلی در مورد پدیده‌های سیاسی و بین‌المللی وجود ندارد و در نتیجه، تنها جزئیات هر پدیده‌ای بدون ارتباط با موارد مشابه آن، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. بر همین اساس، وجود هر گونه تئوری و نظریه در علم روابط بین‌الملل،

۱ . Richard Tuck

مورد انکار پژوهشگران سنت گرا بوده است. توصیف پدیده‌ها، اغلب تحت تأثیر نظریات و قضاوت‌های ذهنی و شخصی قرار گرفته، بشدت از استنتاجات قابل تعلیم پرهیز می‌شد (Chatterjee, ۲۰۱۰: ۴).

رفتارگرایان، خود تحت تأثیر روش رفتارگرایی و «علوم دقیقه» که موفقیت‌های شایان توجه به دست آورده بود، قرار گرفتند و قصد خود را مبنی بر به کارگیری شیوه‌های علمی در مورد پدیده‌های بین‌المللی اعلام داشتند. اعتقاد محققان رفتارگرا آن بود که با استفاده از مجموعه‌ای از روش‌های مختلف مانند «بررسی مدل‌های بازی و شبیه‌سازی، همبستگی آماری، مدل‌سازی و کاربرد تحلیل‌های آماری همراه با کامپیوتر»، می‌توان به نظریه پردازی در این علم دست زد. شیوه رفتاری از طریق تجرید، انتزاع و تعمیم، قواعد کلی و عام را استخراج کرده، بگونه‌ای که قابل تعمیم به موارد مشابه بوده و امکان پیش‌بینی رفتارها و اقدامات دولتها و سایر عوامل مؤثر در عرصه‌ی جهانی را امکان‌پذیر سازد (Brown, ۲۰۰۹: ۳۲-۳۳).

فرارفتارگرایی، به عنوان رهیافت سوم، تلفیقی از روش‌های سنتی و رفتاری است. به بیان رابرت جکسون "هیچ یک از این دو رویکرد به تنهایی قادر نبودند پیچیدگی‌های سیاست را به خوبی بشکافند" (Jackson, ۲۰۱۳: ۸۲) از این رو تحلیلگران روابط بین‌المللی که طرفدار این برداشت هستند ضمن انتقاد از رفتارگرایی به دلیل محافظه‌کاری تجربی و گرفتار شدن در پیچیدگی‌های ابزارهای فنی تحقیق تلاش می‌کنند تا با بهره‌گیری از جنبه‌های مثبت هر دو رویکرد یعنی توجه به تاریخ و ارزشها از یک سو و به کارگیری تکنیکها و ابزارهای لازم علم روابط بین‌الملل را هر چه بیشتر کاربردی کرده و به صورت حلال مشکلات جامعه‌ی جهانی امروزی درآورند. این رویکرد به اصطلاح ملایم تأثیر چشمگیری بر مطالعات نظری روابط بین‌الملل در دو دهه اخیر داشته است (Sil, ۲۰۱۰: ۲۴-۲۵).

نتیجه‌گیری

تئوری روابط بین‌الملل به مطالعه نظری موضوعات این حوزه گفته می‌شود؛ که به دنبال آن است تا چهارچوبی نظری را برای تجزیه و تحلیل روابط بین بازیگران در عرصه بین‌المللی ارائه کند. تا کنون کتابهای متعددی در حوزه نظریات روابط بین‌الملل نوشته شده است این بدان علت است که پیچیدگی‌های روابط بین‌الملل بدون چارچوب‌های فکری و تئوری‌های نظری قابل درک نیست از این رو درک نظریات روابط بین‌الملل برای پژوهشگران این حوزه الزامی است.

کتاب نظریه‌های روابط بین‌الملل نوشته اسکات برچیل، آندرو لینکلتر در دوازده فصل تلاش کرده تا با بررسی چارچوبهای نظریات اصلی روابط بین‌الملل به فهم این نظریات و تحلیل موضوعات روابط بین‌الملل از طریق این نظریات کمک کند. این اثر به لحاظ ویرایش و ترجمه این اثر دارای نقاط ضعف است و پیچیدگی و ابهام در جملات بعضاً مخاطب را با مشکل مواجه می‌سازد از سوی دیگر نویسندگان در این کتاب ارزشمند تنها یک صفحه را به مباحث روش‌شناسی اختصاص داده‌اند که حال آنکه با توجه به اهمیت مباحث روش‌شناسی و به طور خاص تاثیرات رفتارگرایی در تحولات نظری این حوزه به ویژه مکتب نواقع‌گرایی به عنوان جریان اصلی روابط بین‌الملل ضروری به نظر می‌رسد. اما نظم منطقی و انسجام مطالب، جامعیت اثر و پوشش کامل نظریات مطرح در روابط بین‌الملل، و تبیین مفصل مباحث نظریه سبز، جامعه‌شناسی تاریخی، و نظریه سیاسی بین‌المللی (اخلاق بین‌الملل) که در کمتر کتاب ترجمه یا تالیف شده به فارسی می‌توان یافت، از نقاط قوت اثر است..

منابع

حداد عادل غلامعلی، و دیگران، **دستور خط فارسی**، تهران: فرهنگستان زبان و ادب

فارسی، ۱۳۸۹

Brown, Chris, Kirsten Ainley (۲۰۱۵), **Understanding International Relations**, ۵th edition, New York: Palgrave Macmillan.

Chatterjee, Aneek (۲۰۱۰), **International Relations Today: Concepts and Applications**, New Delhi: Dorling Kindersley.

Griffith, Martin and others (۲۰۱۴), **Fifty Key Thinkers in International Relations**, New York: Routledge.

Hobbes, Thomas and Richard Tuck (۱۹۹۶), **Hobbes: Leviathan: Revised student edition**, Cambridge: Cambridge University Press

Jackson, Robert J. (۲۰۱۳), **Global Politics in the ۲۱st Century**, Cambridge: Cambridge University Press.

Ralston, Shane J. and Brian E. Butler (۲۰۱۶), **Philosophical Pragmatism and International Relations**, Plymouth: Lexington Books.

Sil, Rudra, Peter J. Katzenstein (۲۰۱۴), **Beyond Paradigms: Analytic Eclecticism in the Study of World Politics**, New York: Palgrave Macmillan.

Snyder, Jack (۲۰۱۵), 'One World, Rival Theories, Foreign Policy, November/December, No. ۱۴۵.

<http://www.palgrave.com/page/detail/theories-of-international-relations-scott-burchill/?K=۹۷۸۰۲۳۰۳۶۲۲۲>

تاریخ مراجعه ۹۵/۱۱/۱۰